

безумовно, процес) потребує систематизації джерел не за хронологічною чи типовою ознакою, а за характером відображення в них педагогічної дійсності. Це важливо насамперед тому, що процесу складання характеристики (теоретично-психологічної й практично-педагогічної) передує значно триваліший процес – вивчення учня. Здійснюючи таке історико-педагогічне дослідження, необхідно чітко розмежовувати ці два процеси. Так, офіційні документи, рекомендації, інструкції, дисертації, монографії тощо відображають переважно теоретично-психологічний і почасти навчально-методичний аспекти складання характеристики. Але ж результат цього вивчення – власне характеристику – оформлює вчитель у вигляді офіційного документа. Тому непомітна в потоці офіціозу, але найцікавіша сторона характеристик – внутрішня – представлена в самих текстах, які є результатом вивчення учня й становлять особливий дослідницький інтерес. Враховуючи вищевикладене, джерельну базу дослідження психолого-педагогічної характеристики особистості учня в історії розвитку вітчизняної школи та педагогічної науки об'єднано нами в п'ять груп:

1) офіційні джерела, які на державному рівні регламентують складання характеристики;

2) офіційні джерела на рівні окремого навчального закладу: протоколи педагогічних рад, семінарів, накази окремого навчального закладу;

3) науково-педагогічні джерела: дисертації, монографії, статті, у яких розглядаються теоретичні питання складання характеристики учня;

4) методична література й узагальнення практичного досвіду складання характеристики: навчальні посібники, методичні рекомендації;

5) тексти характеристик учнів.

Отже, сучасна джерельна база представлена документами, що відображають два аспекти процесу складання характеристики учня: теоретично-психологічний (перші три групи джерел) і практично-педагогічний (четверта та п'ята групи). Класифікація їх за характером відображення педагогічної дійсності є важливою передумовою для проведення повноцінного історико-педагогічного дослідження процесу складання психолого-педагогічної характеристики.

В. В. Олійник

Національний компонент в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти України (1917–2017): до історіографії проблеми

Важливу роль в історико-педагогічному науковому дослідженні відіграє історіографічний метод, який дає змогу структурувати роботу, визначити мету, завдання, узагальнити доробок науковців у межах визначеної теми, виділити коло питань, які потребують розгляду. Цей метод як загальнотеоретичний підхід до здійснення історико-педагогічних пошуків

обґрунтував український учений Н. Гупан: «У вузькому розумінні – це історіографія окремої проблеми, наприклад, розвитку школи, освіти, педагогічної думки тощо або аналіз досліджень певного хронологічного періоду (декількох десятиріч, століття)» [20, с. 7–8].

До проблеми вивчення історіографії розвитку загальної середньої освіти України у визначених хронологічних межах зверталися сучасні історики педагогіки Л. Березівська, Н. Гупан [8; 9; 11; 20]. Їхні методологічні підходи стали основою авторської періодизації історіографії розглядуваного процесу.

Історіографію проблеми поступу національного компонента в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти України (1917–2017) висвітлюємо в історико-педагогічному аспекті. Відповідно до цього виділено чотири періоди: I – історіографія доби Української революції (1917–1921); II – історіографія радянського періоду (1919–1930) – радянізація українського суспільства; III період – історіографія радянської доби в умовах тоталітарного суспільства (1930–1991); IV – історіографія незалежної України (1991–2017). Зазначимо, що праці науковців, освітян кожного періоду про досліджуваний феномен розглядаємо як джерела, а деякі матеріали, що охоплюють кілька історичних періодів розвитку школи, – водночас як історіографічні і як джерела з досліджуваної проблеми.

Питання організації освітнього процесу на національних засадах (зміст, методи та форми) доби Української революції (1917–1921) і радянського періоду (1919–1930) побіжно висвітлювалися в працях тогочасних українських педагогів (В. Дурдуківського, О. Дорошкевича, К. Лебединцева, О. Музиченка, С. Русової, Я. Чепіги, С. Черкасенка та ін.), аналізуються в розвідках сучасних вітчизняних учених (Л. Березівської, А. Боровика, Н. Гупана, О. Любара, О. Сухомлинської та ін.), які містять цінний фактологічний матеріал із досліджуваної проблеми [23; 25; 29; 35; 1–12; 17; 20; 24; 31–33].

У радянську добу в умовах тоталітарного суспільства (1930–1991) перестає існувати українська та формується радянська офіційна історико-педагогічна історіографія. Праці радянських учених періоду 30–80-х років написані на основі марксистсько-ленінської методології, партійно-класового підходу, тому вони мають суто ідеологічне забарвлення. Окреслену проблему певною мірою порушують дослідники радянської доби (Є. Березняк, А. Бондар, М. Гриценко, О. Дзевєрін, Б. Кобзар та ін.) у розвідках щодо розвитку освіти й школи [19; 28].

Із проголошенням незалежності України поступово відроджується українська історико-педагогічна історіографія, з'являються дослідження вітчизняних науковців, де в рамках сучасної історико-педагогічної парадигми серед інших проблем побіжно розкриваються окремі аспекти розглядуваної теми, а саме: відродження української мови як мови навчання й навчального предмета, інших українознавчих предметів (література, географія та історія України, українознавство), що є складниками національного компонента в змісті освіти, описано за такими напрямками: *реформування загальної*

середньої освіти в Україні в ХХ столітті (Л. Березівська, Н. Гупан, О. Сухомлинська та ін.); *розвиток історії освіти та школи в 1917–1920 рр.* (Л. Березівська, І. Зайченко, О. Сухомлинська та ін.); *розвиток початкової, середньої школи й педагогічної думки в добу Української революції (1917–1921 рр.)* (Л. Березівська, Л. Дояр, І. Зайченко, О. Кірдан, Н. Коляда, Н. Кудикіна, М. Кукурудзяк, О. Михайличенко, М. Смольницька, М. Собчинська, О. Сухомлинська та ін.); *внесок вітчизняних педагогів у розвиток національної освіти й виховання* (Н. Антонєць (Н. Копиленко), Л. Березівська, Л. Бондар, Н. Гупан, В. Даниленко, Н. Дічек, А. Кравченко, Л. Ніколенко, Н. Побірченко, О. Пометун, Т. Філімонова та ін.) [1–7; 10; 12; 22; 26; 27].

Питання щодо впровадження в зміст освіти рідної мови як одного із складників національного компонента в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти України висвітлено в працях українських учених за такими напрямками: *українізація загальноосвітніх шкіл у 1917–1921 рр.* (А. Боровик, О. Завальнюк, Ю. Телячий та ін.); *формування концепції української національної школи* (А. Алексюк, О. Вишневський, С. Гончаренко, А. Погрібний, О. Савченко, Б. Степанишин, В. Стрілько); *гуманізація початкової школи* (А. Бойко, О. Савченко); *концепція мовної освіти* (Н. Бондаренко, А. Бурячок, М. Вашуленко, С. Єрмоленко, Л. Мацько, М. Міщенко); *національна освіта незалежної України ХХІ ст.* (Л. Березівська, О. Сухомлинська та ін.) [1–12; 15; 16; 17; 18; 30; 31; 33].

Окремі розвідки дослідників присвячені українським звичаям і традиціям, національному компоненту в змісті освіти й вихованні учнів, зокрема: *вивчення народознавства в середній загальноосвітній школі* (Н. Бібік, Г. Горинь, С. Жовнір-Коструба, П. Ігнатенко, П. Кононенко, Ю. Руденко, М. Стельмахович, М. Струнка, Є. Сявавко); *концепція виховання підростаючого покоління* (І. Бех, О. Киричук) [13; 14; 24; 34].

Отже, історіографічний аналіз наукових праць із теми дослідження засвідчив, що в українській історіографії відсутнє системне вивчення процесу запровадження національного компонента в освітню діяльність закладів загальної середньої освіти України (1917–2017) в історичному поступі школи. У зв'язку з цим потребує подальшого ґрунтовного дослідження низка питань: періодизація розвитку освітнього процесу на національному ґрунті в закладах загальної середньої освіти в обраних хронологічних межах; чинники впливу на організацію освітнього процесу на національних засадах у початкових і середніх навчальних закладах; зміст, методи, форми, технології навчання й виховання учнів на національному принципі. Здійснивши першу спробу системного аналізу історіографії проблеми, надалі сконцентруємо увагу на вивченні історіографії кожного періоду відповідно до авторської періодизації.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Журнал «Рідна школа» як джерело історії реформування загальної середньої освіти в Україні: концепції і проекти (1991–2002) / Л. Д. Березівська

- // Збірник наукових праць «Педагогічні науки». – Херсонський державний університет. – 2018. – Вип. LXXXI. Т. 1. – С. 9–16.
2. Березівська Л. Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби (1919–1991)» / Л. Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах : Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, 2011. – № 1. – С. 44–48.
  3. Березівська Л. Д. Проблема реформування системи освіти в Україні на сторінках журналу «Вільна українська школа (1917–1920) / Л. Д. Березівська // Зб. наук. пр. Спец. вип. «До витоків становлення української педагогічної думки». – Київ : Науковий світ, 2002. – С. 51.
  4. Березівська Л. Д. Радянська реформа загальноосвітньої і професійної школи у руслі зародження демократичних змін в УРСР (1984–1988) / Л. Д. Березівська // Молодь і ринок. – 2008. – № 1. – С. 36.
  5. Березівська Л. Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964) / Л. Д. Березівська // Шлях освіти. – 2007. – № 14. – С. 42–47.
  6. Березівська Л. Д. Реформа шкільної освіти в добу Центральної Ради як перший національний досвід / Л. Д. Березівська // Шлях освіти. – 2006. – № 2. – С. 40–46.
  7. Березівська Л. Д. Реформування загальної середньої освіти в перше десятиліття незалежної України : нормативно-правові документи (1991–2002) / Березівська Л. Д. // Modernization of educational system: world trends and national peculiarities : International scientific conference, february 23rd, 2018 / Vytautas Magnus University. – Kaunas, 2018. – P. 122–125. – Бібліогр.: 7 назв.
  8. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ ст.: історіографія питання / Л. Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах. – 2009. – № 1. – С. 15–28.
  9. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в період Української національно-демократичної революції (1917–1920): історіографія питання / Л. Д. Березівська // Обрії. – 2011. – № 2. – С. 10–12.
  10. Березівська Л. Д. Розробка Наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924) / Л. Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах : НАПН України ; Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; Всеукр. асоціація істориків педагогіки, 2007. – № 1. – С. 12–29.
  11. Березівська Л. Д. Спроби реформування шкільної освіти в імперську добу (1899–1917): історіографія та джерела дослідження / Л. Д. Березівська // Історико-педагогічний альманах. – 2017. – № 1. – С. 32–30.
  12. Березівська Л. Д. Шкільна реформа в Україні початку 90-х років ХХ століття як перехідний період до особистісно орієнтованої парадигми освіти / Лариса Березівська // Педагогічна і психологічна науки України : зб. наук. праць : в 5 т. – Київ : Пед. думка, 2012. – Т. 1 : Загальна педагогіка та філософія освіти. – С. 180–190.
  13. Бех І. Д. Концепція виховання особистості / І. Д. Бех // Рад. шк. – 1991. – № 5. – С. 40–47.
  14. Бібік Н. М. Народознавство (Проект програми для 1–3 класів трирічної початкової школи) / Н. М. Бібік, М. Л. Струнка // Почат. шк. – 1992. – № 3/4.
  15. Бойко А. М. Гуманізація початкової школи – основа розбудови цілісної системи національної освіти / А. М. Бойко // Почат. шк. – 1993. – № 12.
  16. Бондаренко Н. В. Про концепцію мовної освіти національних спільнот в Україні / Н. В. Бондаренко // Початкова шк. – 1995. – № 10/11. – С. 24–27.
  17. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917–1920 рр.). – Чернігів : КП «Вид-во «Чернігівські обереги», 2008. – 368 с.
  18. Вашуленко М. Державний освітній стандарт з української мови (початкова ланка) / Микола Вашуленко // Початкова шк. – 1997. – № 2. – С. 2–5.

19. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – Київ : Рад. шк., 1966. – 76 с.
20. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – Київ : А.П.Н., 2002. – 224 с.
21. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920) / О. М. Завальнюк, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський : «Абетка НОВА», 2001. – 212 с.
22. Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. – 175 с.
23. Лебединцев К. Демократизація школи та інтереси культури / К. Лебединцев // ВУШ. – 1919–1920. – № 4–5. – С. 132–139.
24. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : [навч. посіб.] / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко ; за ред. О. О. Любара. – Київ : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 450 с.
25. Музиченко О. Питання про єдину школу на Україні / О. Музиченко // ВУШ. – 1918–1919. – № 8–9. – С. 85–89.
26. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (XX століття) : навч.-метод. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 444 с.
27. Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933 : навч. посіб. : [О. В. Сухомлинська та ін.] ; [за ред. О. В. Сухомлинської]. – Київ : Заповіт, 1996. – 304 с.
28. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР : (1917–1967) : [монографія] / А. Г. Бондар, О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар та ін.; відп. ред. А. Г. Бондар. – Київ : Рад. шк., 1967. – 482 с.
29. Русова С. Ф. Другий Всеукраїнський учительський з'їзд. Націоналізація школи / С. Ф. Русова // Пед. журн. – 1917. – № 7–12. – С. 57–69.
30. Савченко О. Я. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності / О. Я. Савченко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України. – Харків : «ОВС», 2002. – Ч. 1. – С. 210–227.
31. Сухомлинська О. В. До питання про розвиток змісту загальної середньої освіти / О. В. Сухомлинська // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. праць. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 176 : Педагогіка і психологія. – С. 161–171.
32. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – Київ : А.П.Н., 2003. – 68 с.
33. Сухомлинська О. В. Програми національного виховання в умовах освітніх цивілізаційних змін / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 4–8.
34. Українознавство (стандарт навчального інтегративного курсу): проект // П. П. Кононенко та ін. // Почат. шк. – 1994. – № 12.
35. Черкасенко С. Кілька слів про українізацію школи / С. Черкасенко // ВУШ. – 1917. – № 2. – С. 68–74.

І. Є. Петреченко

«Черниговского наместничества топографическое описание» О. Шафонського як джерело з історії розвитку освіти на Чернігівщині

«Черниговского наместничества топографическое описание» було підготовлене в 1786 р. високоосвіченим урядовцем О. Шафонським [1].